

## ՀԱՅ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՍԻ ԶԱՆԻ ՀԱՐԳԵՐԻ ՇՈՒՐԶ

Լեզուն ոչ միայն մարդկային հաղորդակցման կարևորագույն միջոց է, այլ նաև շատ դեպքերում խաղացել և խաղում է ազգապահպան դեր: Հայ ժողովրդի պատմության ողջ ընթացքում հայերենը եղել է հայության տարբեր հատվածները միավորող, ազգային գիտակցությունը արթուն պահող հզոր գործոն: Պատմական ճակատագրի բերումով այսօր հայոց լեզուն իր հայապահպան դերը կատարում է աշխարհի տարբեր մասերում ձևավորված հայ գաղթօջախներում, միաժամանակ հենց Հայաստանում ապահովում է հայկական միջավայրի գոյությունը, հայեցի դաստիարակությունն ու հայի տեսակի պահպանումը: Մյուս կողմից՝ իր ազգապահպան դերը հաջողությամբ ու շարունակաբար կատարելու համար հայերենը պետք է լինի հասարակության ու պետության հոգածության առարկան: Այսօր անհրաժեշտ է նախ և առաջ հասարակության մեջ ձևավորել հայոց լեզվի նկատմամբ խորին հարգանք, որը պիտի դրսևորվի հրապարակային խոսքում տարաբնույթ անձնությունների, աղավաղումների, անհարկի փոխառությունների ու հասարակաբանությունների, գոեհկաբանությունների բացառումով մի կողմից, և մյուս կողմից՝ հայերենի համակողմանի ուսումնասիրման աշխատանքների առավել կարևորումով ու խրախուսումով: Գրական լեզվի հարստացումն ու զարգացումը, նրա անաղարտության պահպանումը, հայերենի բոլոր դրսևորումների շարունակական հետազոտումը կիրառական, գիտական նշանակության հետ միասին անշուշտ ունեն ազգային դիմագիծը և գիտակցությունը ընդգծող ու պահպանող դեր: Միաժամանակ, հայագիտական ուսումնասիրությունները կարևոր նշանակություն ունեն ընդհանուր լեզվաբանական բազմաթիվ հարցեր պարզաբանելու առումով:

Լեզվի գոյության հիմնական նախապայմանը կենդանի խոսքն է, այսինքն՝ լեզուն կա, գոյություն ունի, եթե գործառնում է իբրև որոշակի հանրության հաղորդակցման միջոց, ընդ որում այս դեպքում ավելի կարևոր է լեզվի՝ բանավոր հաղորդակցման միջոց լինելը: Բանավոր խոսքից կտրված գրավոր խոսքը դատապարտված է մահվան: Իր բազմադարյան զարգացման ընթացքում հայերենն ունեցել է այդպիսի օրինակ, երբ գրաբարը, կտրվելով բանավոր խոսքից և չլինելով համընդհանուր հաղորդակցման միջոց, վերածվել է մեռած լեզվավիճակի, իսկ լեզուն շարունակել է իր բնականոն զարգացման ընթացքը բանավոր եղանակով՝ երկար ժամանակ չունենալով միասնական գրական տարբերակ:

Լեզուն նախ և առաջ դրսևորվում և զարգանում է բանավոր եղանակով, իսկ գրավոր խոսքը ձևավորվում է հետագայում և մշակվելով ու կանոնակարգվելով՝ հիմք է դառնում գրական լեզվի առաջացման: Գրական լեզվի գոյությունը պայմանավորված է հասարակության զարգացման մակարդակով և հասարակական պահանջարկով, մինչդեռ բանավոր խոսքը տվյալ լեզվական հանրու-

թյան հաղորդակցական պահանջմունքի բնական արտահայտություն է: Բանավոր խոսքը նախ և առաջ դրսևորվում է բարբառների ձևով, որոնք ներկայացնում են լեզվի բնական, անմշակ վիճակը: Բարբառների հիմքի վրա էլ ձևավորվում են լեզվի ժողովրդախոսակցական և գրական տարբերակները. հասկանալի է, որ առանց բարբառային, բնական հիմքի՝ նշված տարբերակները գոյություն ունենալ չեն կարող, ինչպես որ չի կարող լինել սերուցքն առանց կաթի կամ հացն առանց ալյուրի: Ասել կուզի՝ լեզվի բնական վիճակը ներկայացնող բարբառները այն նյութն են, որի մշակումով ստեղծվում և որից սնվելով գոյատևում է գրական լեզուն. չլինի նյութ՝ չի լինի և նրանով պատրաստվող ու նորոգվող առարկա: Տվյալ առարկան ճանաչելու, նրա էությունը ճիշտ հասկանալու համար նախ և առաջ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել այն նյութը, որից պատրաստվել և պատրաստվում է այդ առարկան: Հետևում է, որ հայերենի բարբառների ուսումնասիրությունը կարևորվում է նախ և առաջ ոչ թե այն պատճառով, որ բարբառներն իբր թե բռնել են անհետացածն ուղին, այլ այն պատճառով, որ բարբառները լեզվի բնական վիճակն են ներկայացնում, և հայերենի մասին լիարժեք պատկերացում անհնարին է կազմել՝ առանց բարբառների համակողմանի ուսումնասիրության: Բարբառներն իրենց մեջ կրում են հայերենին հատուկ բոլոր ընդհանուր հատկանիշները, միաժամանակ նրանք պարունակում են յուրահատկություններ, որոնք դարձյալ գործում են հայերենի շրջանակներում, բայց հայերենի բոլոր դրսևորումներին հատուկ չեն: Այնուամենայնիվ, մասնավոր, բարբառային այդ հատկանիշները ևս ընդհանուր առմամբ հայերենին բնորոշ հատկանիշներ են:

Հայերենը, իհարկե, դեռևս հին ժամանակներից սկսած, եղել և մնում է տարաբնույթ ուսումնասիրությունների առարկա ինչպես տարածամասնական, այնպես էլ համաժամանակյա կտրվածքներով, ինչպես զուտ հայագիտական, այնպես էլ ընդհանուր լեզվաբանական հայեցակետերով: Հայ և օտարագի լեզվագետների կողմից բացահայտվել և նկարագրվել են գրաբարի, միջին հայերենի և գրական աշխարհաբարի լեզվական բազում իրողություններ և օրինաչափություններ, բազմաթիվ հետազոտություններ են կատարվել հայերենի զարգացման ընթացքը դիտարկելու ուղղությամբ: Բնականաբար, ուսումնասիրության առարկա են դարձել նաև հայերենի բարբառները: Այս բնագավառում աշխատանքները հիմնականում ընթացել են հետևյալ ուղղություններով. ա) բարբառների առանձնակի վերլուծություն և նկարագրում, բ) բարբառների դասակարգում, գ) բարբառային հատկանիշների վերհանում և ուսումնասիրում լեզվաբանական աշխարհագրության մեթոդով, հայերենի բարբառագիտական առկաի ստեղծում, դ) բարբառների համեմատական քննություն: Նշված բոլոր ուղղություններում կատարված աշխատանքներն, անշուշտ, հիմք են հետագա և ավելի ամբողջական ուսումնասիրությունների համար:

Պետք է նշել, որ առանձին բարբառների ուսումնասիրության հեղինակները հաճախ իրենց աշխատանքները կատարել են ոչ ճիշտ կանխադրույթներից ելնելով: Նախ նման աշխատանքներում բարբառը չի դիտվում իբրև լեզվի կենդանի, բնական և զարգացող գոյավիճակ, որի ուսումնասիրությունը կարող է նպաստել հայերենի ամբողջական քննությանը: Սովորաբար բարբառներ-

րը համարվել են գրաբարի քայքայման, գրական լեզվի աղավաղման արդյունք, հետևաբար բարբառային իրողությունները դիտարկվել են իբրև շեղումներ գրաբարյան և գրական լեզվի իրողությունների համեմատությամբ: Մյուս կողմից՝ բարբառները դիտվել են իբրև վերացող, անհետացող լեզվավիճակներ (հատկապես՝ գրական լեզվի տարածման և ազդեցության մեծացման պատճառաբանությամբ): Առանձին դեպքերում նույնիսկ վիճակն այնպես է ներկայացվել, թե իբր հայ գյուղացին օրեցօր ավելի ու ավելի է մոռանում իր բարբառը, որի հետևանքով բարբառը գործածական է մնում հիմնականում տարեցների միջավայրում: Այստեղից էլ, կարծես թե արդարացնելով բարբառներին կատարվող անդրադարձը բարբառագետներն իրենց աշխատանքը կարևորում են նրանով, որ նպատակ ունեն անդառնալի կորստից փրկել անհետացող այս կամ այն բարբառի նկարագիրը<sup>1</sup>: Փաստորեն, բարբառները ընկալվում են իբրև զարգացում չունեցող, ընդհանուր լեզվի ընթացքից դուրս լեզվավիճակներ: Մինչդեռ բարբառները ներկայացնում են լեզվի կենդանի, բնական վիճակը, որի վրա հիմնվում է որի հետ մեկ լեզվական միասնություն են կազմում ժողովրդախոսակցական և գրական տարբերակները: Լեզվական այս ամբողջությունն ունի միասնական ընթացք, զարգացում, բայց և նրա յուրաքանչյուր դրսևորում՝ բարբառ, խոսակցական կամ գրական լեզու, ունի զարգացման իր յուրահատկությունները, միաժամանակ՝ այդ լեզվավիճակները փոխադարձաբար ազդում են միմյանց վրա: Գրական լեզվի զարգացումը դիտարկելի է գրավոր հուշարձանների առկայությամբ, մինչդեռ բարբառները սովորաբար գրավոր հուշարձաններում չեն արտահայտվում, որը և հնարավորություն է չի տալիս տեսնելու նրանց զարգացման ընթացքը որոշակի տևական ժամանակաընթացքում: Իհարկե, բարբառների պատմահամեմատական ուսումնասիրությունը կարող է որոշակի պատկերացում տալ նրանց զարգացման ընթացքի վերաբերյալ: Օրինակ՝ բառապաշարի տարբեր շերտերի դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Պարսկահայքի և Վասպուրականի բարբառները նախապես չեն ունեցել *հ* շփական բաղաձայն (հինհայերենյան բառաշերտում այդ բարբառները *հ*-ի դիմաց բոլոր դիրքերում ունեն *խ*), սակայն բառասկզբում ընդհանուր հայերենում տեղի ունեցած *յ < հ* անցման, այդ նույն դիրքում ձայնավորներից առաջ հավելական շնչի առաջացման հետևանքով, ինչպես նաև արաբաթուրքական փոխառությունների ազդեցությամբ՝ հիշյալ բարբառների հնչյունական համակարգ է մուտք գործել *հ* շփականը: Բարբառներում ավելի կարճ ժամանակաընթացքում կատարված որոշ փոփոխություններ կարելի է դիտարկել նաև համագոյակից տարբեր սերունդների լեզվական առանձնահատկությունները վեր հանելով<sup>2</sup>: Որևէ լեզվի կամ լեզվավիճակի

<sup>1</sup> Նման մեկնաբանությունը ճիշտ է միայն այն դեպքերում, երբ պատմական ժակատագրի բերումով տվյալ բարբառի կրողներն այլևս իրենց բնօրրանում չեն, քիչ թե շատ հոծ զանգված չեն կազմում և ապրում են լեզվական այլ միջավայրում:

<sup>2</sup> Չասկանալի է, որ բարբառագետն այս դեպքում պիտի կարողանա զանազանել գրական լեզվի ուղղակի ազդեցությունը բարբառի բնական զարգացման ընթացքից, որին կարող է նպաստել տարբեր սերունդների՝ կրթական ըստ հնարավորին ցածր աստիճան ունեցող բարբառախոսների խոսքի զրանցումը: Բարբառագետը միաժամանակ կարող է դիտարկել կրթական որոշակի աստիճան ունեցող բարբառախոսների խոսքը, որն էլ թույլ կտա որոշել գրական լեզվի ազդեցության աստիճանը և առանձնացնել բարբառային առավել կայուն, ազդեցության չենթարկվող կամ քիչ ենթարկվող հատկանիշները:

ուսումնասիրությունն ու նկարագրությունը երբեք չեն կարող ավարտված լինել, որովհետև լեզուն ամբողջության մեջ և նրա դրսևորումներն իրենց հերթին շարունակ զարգանում ու փոփոխվում են, և յուրաքանչյուր նոր սերունդ ունի լեզվական համակարգի ուսումնասիրության իր խնդիրները: Որևէ բարբառի ուսումնասիրություն ևս չի կարող ավարտվել մեկանգամյա նկարագրությամբ. յուրաքանչյուր այդպիսի նկարագրություն կարող է համեմատության եզր դառնալ հետագա ուսումնասիրությունների համար:

Հայագիտության մեջ բարբառների տարբեր դասակարգումներ են: Նախնական աշխարհագրական դասակարգմանը հաջորդել է ձևաբանական դասակարգումը, որը հետագայում լրացվել է հնչյունաբանական դասակարգմամբ: Ի վերջո, հայ լեզվաբանական միտքը հանգել է բարբառների բազմահատկանիշ դասակարգման գաղափարին, որը թույլ է տալիս առավել հստակ ու համակողմանիորեն որոշելու բարբառային միավորների միջև եղած հարաբերությունները: Գ. Ջահուկյանի կատարած բազմահատկանիշ դասակարգումը, ինչ խոսք, հայ բարբառագիտության զարգացման մի նոր փուլ էր սկզբնավորում: Սակայն այդ նոր փուլը չի նշանավորվել բազմահատկանիշ դասակարգման հետագա զարգացման աշխատանքներով: Մինչդեռ այդ դասակարգումը թույլ է տալիս կատարել բարբառային միավորների հարաբերությունների տարաբնույթ դիտարկումներ, համեմատական հետազոտություններ՝ միաժամանակ կատարելով ընտրված բարբառային հատկանիշների որակական, քանակական, ինչպես նաև դրանց՝ բարբառային միավորներում դրսևորման ճշգրտումներ: Օրինակ Գ. Ջահուկյանի բերած տվյալների օգտագործումով՝ Արարատյան բարբառի համեմատությունը թբիլիսիի, Կարնո, Սշո, Դիադինի, Բայազետի, Վանի, Խոյ-Մարադայի բարբառների հետ երևան է հանում այսպիսի պատկեր. Արարատյանի հետ ավելի շատ ընդհանրություններ ունի Բայազետի բարբառը (19), այնուհետև հաջորդում են Խոյ-Մարադայի (16), Դիադինի (15), թբիլիսիի և Վանի (12,5), Սշո (11), Կարնո (10,5) բարբառները: Այսպիսով՝ նշված խմբում իր դրական հատկանիշներով Արարատյանին առավել մեծավոր է Բայազետի բարբառը, և թվում է՝ որոշակի հիմք կարող էին ունենալ այն լեզվաբանները, որոնք Բայազետի բարբառային միավորը համարում էին Արարատյան բարբառի ենթաբարբառ: Գ. Ջահուկյանն էլ, թեևս այդ համեմատմանը նկատի ունենալով, Բայազետի բարբառը տեղադրել է Արարատյան կամ հյուսիսարևելյան բարբառախմբում՝ Արարատյան, Ջուղայի, Սստրախանի, Արդվին-Թբիլիսիի բարբառների հետ միասին: Սակայն, մյուս կողմից, Բայազետի բարբառն ավելի շատ ընդհանրություններ ունի Վասպուրականի և Պարսկահայքի բարբառների հետ: Այսպես Բայազետի բարբառն ավելի շատ ընդհանրություններ ունի Դիադինի բարբառի հետ (30), այնուհետև հաջորդում են Խոյ-Մարադայի (26,5), Սշո (25), Վանի (24), Կարնո (20,5) բարբառները: Մինչդեռ Արարատյան և թբիլիսիի բարբառների հետ ընդհանրությունները նկատելիորեն սակավ են, համապատասխանաբար՝ (19) և (14): Ակնհայտ է, որ տարբեր բարբառախմբերի հետ հարաբերություններում Բայազետի բարբառի դիրքը ճշգրտելու խնդիր կա:

Մեր կարծիքով՝ բազմահատկանիշ դասակարգման հիմքում ընկած հարյուր հատկանիշներն ունեն որոշակի ճշգրտումների կարիք: Թվում է՝ որոշ

դեպքերում խմբավորվել և իբրև մեկ հատկանիշ են ներկայացվել բոլորովին տարբեր իրողություններ: Այսպես՝ ծայնավորային հատկանիշներից մեկը (ըստ թվային հաջորդականության՝ 46-րդը) ձևակերպված է իբրև «Ա-ի շրթնայնացածություն», ընդ որում այս հատկանիշի դրսևորման տարատեսակներ են դիտվում **ա** ծայնավորի շրթնային (ա) արտասանությունը, **ա** - ի դիմաց **զ** կամ **ու** ծայնավորի ամկայությունը շեշտակիր վանկում, ռեզայիններից առաջ, նաև՝ հետնալեզվային շփականներից առաջ<sup>3</sup>: Ակնհայտ է, որ **ա** ծայնավորի շրթնայնացած արտասանությունը չի կարող համարվել համարվել որևէ դիրքում այդ ծայնավորի փոխարեն **զ** կամ **ու** ծայնավորի հանդես գալուն: Այն, որ այս իրողությունները միմյանց հետ կապ չունեն, կարելի է տեսնել՝ համեմատելով բարբառային երկու տարբեր իրավիճակներ: Այսպես՝ Բայազետի բարբառն ունի շրթնայնացած **ա** ծայնավոր, որը **ա** հնչույթի տարբերակն է և **ա** հնչյունի հետ գտնվում է լրացուցիչ բաշխման իարաբերության մեջ. **ա**-ն հանդես է գալիս բացարձակ բառասկզբում, բառի առաջին վանկում (բնականաբար նաև միավանկ բառերում) խուլ բաղաձայններից (բացի **հ**, **խ** շփականներից) և **մ**, **ն** ծայնորդներից հետո՝ *ախճի, աթօռ, ակ, պատ, պանիր, կա, կատու, տալ, տանիս, ծառ, ծաղիկ, ճաշ, ճամփա, ֆառ, ֆառսունգա, սար, սաքան, շալ, շանջու, մատ, մաքի, մալ, նամակ և այլն*, իսկ մնացած դիրքերում *հանդես է գալիս ա հնչյունը՝ բ'ան, բ'անակ, գ'ատ, գ'երան, դ'աս, դիվանի, ծ'ավար, ք'առթել, վազնել, գառքնել, ժամ, խաց, խառնիս, հալ, հավես, հառավոտ, փագ, փալնըվել, քամի, թախտել, Դերեվան, մըկավա, ցախ, ցամաք, չար, չօթան* և այլն:

Նշված հատկանիշով բնութագրվող այլ բարբառներում **ա**-ի դիմաց առկա է **օ** (օրինակ՝ Դաջընի, Ագուլիսի, Դամշենի բարբառները) կամ **ու** (օրինակ՝ Ավեդիայի բարբառը): Ըստ Դ. Մուրադյանի՝ **ա**-ի շրթնային արտասանությունը սկզբնավորվել է նախ **մ** շրթնայինից առաջ միավանկ բառերում, ապա այդ յուրահատկությունը դրսևորվել է նաև **ն**-ից առաջ, ուստի և գիտակցվել է իբրև ռեզայիններից առաջ կատարվող փոփոխություն: Տարբեր վայրերում հնչյունափոխական այս երևույթն ունեցել է դրսևորման յուրահատկություններ. մի դեպքում հնչյունափոխության պայման է դարձել ռեզայիններին նախորդող դիրքը (օր. Դամշենում), մյուս դեպքում՝ բառի միավանկությունը (օր. Ագուլիսում), երրորդ դեպքում՝ վանկի շեշտակրությունը (օր. Դաջընում, Ավեդիայում)<sup>4</sup>:

Եթե Բայազետի բարբառում, այսպիսով, շրթնայնացած **ա**-ի հանդես գալը **ա** հնչույթի արտասանական դիրքային առանձնահատկություն է, ապա այլ բարբառներում գործ ունենք այս կամ այն գործոնով պայմանավորված **ա** > **օ** կամ **ա** > **ու** հնչյունափոխության հետ, այսինքն՝ եթե առաջին դեպքում երևան են գալիս նույն հնչույթի տարբերակային դրսևորումներ, ապա երկրորդ դեպքում առկա է մի հնչույթի դիմաց այլ հնչույթի դրսևորում: Կարծում ենք՝ «Ա-ի շրթնայնացածություն» ձևակերպումը պիտի նշանակի **ա** ծայնավորի արտասանություն՝ շրթնային հնչարանի ամկայությամբ և որոշակի շրթնային երանգով, այլ ոչ թե **ա**-ի փոխարեն **օ** կամ **ու** հնչյունի արտասանություն (որն իր

<sup>3</sup> Գ. Բ. Ձահուկյան, Դայ բարբառագիտության ներածություն, Եր. 1972, էջ 65:

<sup>4</sup> Դ. Մ. Մուրադյան, Դայոց լեզվի պատմական բերականություն, հ. 1, Դնչյունաբանություն, Եր. 1982, էջ 111-112:

հերթին կարող էր ներկայացվել իբրև առանձին ծայնավորական հատկանիշ՝ «Ա-ի դիմաց օ կամ ու ծայնավոր» ձևակերպումով): Այս երկու իրողություններն էականորեն միմյանցից տարբերվում են, չեն կարող ներկայացվել իբրև նույն ծայնավորական հատկանիշի արտահայտություններ, այդ տարբեր իրողությունները չեն կարող բարբառային միավորների միջև առկա ընդհանրության ցուցիչ լինել: Մեր համոզմամբ՝ ծայնավորական հատկանիշների ընտրության հարցում հարկ է խուսափել անհիմն ընդհանրացումներից, մասնավորապես, ինչպես նշում է Գ. Ջահուկյանը, հայ բարբառագիտության մեջ տեղ գտած թերություններից է նաև այն, որ «Նկատի չի առնվում, որ ծայնավորների տարբերությունները երբեմն շատ ավելի անհասկանալի են դարձնում բարբառը, քան բաղաձայններինը. հմտ օրինակ, Ագուլխի բարբառը»<sup>6</sup>: Հետևաբար, բարբառների հատկապես ծայնավորական հատկանիշները պետք է հստակորեն առանձնացվեն և ըստ հնարավորին ճշգրիտ սահմանվեն, որպեսզի դրանց հաշվառումով հնարավոր լինի ներկայացնել բարբառային տարբեր միավորների փոխհարաբերությունների իրական պատկերը:

Հայերենի բարբառների՝ Գ. Ջահուկյանի առաջադրած բազմահատկանիշ դասակարգումը կամ, ինչպես հեղինակն է անվանում, վիճակագրական բարբառագիտությունը, ունենալով իր խնդիրները, որոշակիորեն գաղափար տալիս է բարբառային միավորների և հատկանիշների տարածական բաշխման մասին: Սակայն, ինչպես նշում է Դ. Մուրադյանը, վիճակագրական բարբառագիտությունը «լեզվաբանական աշխարհագրություն չէ, քանի որ բարբառային միավորները իրար հետ միավորող կամ իրարից տարբերակող հատկանիշները ներկայացվում են ոչ թե տարածականորեն՝ քարտեզների վրա, այլ աղյուսակներում՝ քանակական ցուցանիշներով»<sup>7</sup>: Բացի այդ, այս մեթոդը հնարավորություն չի տալիս դիտարկելու «հնչյունաբերականական տարբերակիչ հատկանիշների ներքին շարժումը՝ կապված ժամանակի ու տարածության հետ»<sup>8</sup>: Այսպիսով վիճակագրական բարբառագիտությունը կոչված չէ փոխարինելու լեզվաբանական աշխարհագրությանը, բայց կարող է արդյունավետ կերպով զուգորդվել վերջինիս հետ՝ առավել ամբողջական դարձնելով բարբառային հատկանիշների և միավորների տարածական բաշխման պատկերը:

Բարբառագիտական ուսումնասիրություններում լեզվաբանական աշխարհագրության մեթոդի կիրառումը և դրա միջոցով բարբառագիտական առլասի կազմումը խիստ կարևոր նշանակություն ունեն յուրաքանչյուր լեզվի ուսումնասիրության համար, և պատահական չէ, որ աշխարհի շատ լեզուներ արդեն ունեն բարբառագիտական առլասներ: Անցյալ դարի 70-ական թվականներից Հայաստանում սկիզբ են առել հայերենի բարբառագիտական առլասի ձևավորման աշխատանքները. կազմվել և հրատարակվել է «Հայերենի բարբառագիտական առլասի նյութերի հավաքման ծրագիրը», ԳԳ ԳԱՄ Հ. Աճառյանի անվան լեզվաբանության ինստիտուտի բարբառագիտության բաժնի աշխատակիցների ջանքերով հավաքվել և մշակվել է բարբառային մեծածա-

<sup>6</sup> Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 27:

<sup>7</sup> Հայերենի բարբառագիտական առլաս, 1, Երևան, 1982, էջ 19:

<sup>8</sup> Նույն տեղում:

վալ Նյութ, հրատարակվել են «Հայերենի բարբառագիտական ատլաս» վերտառությամբ երկու ժողովածուներ<sup>9</sup>, որոնք պարունակում են բարբառագիտական արժեքավոր ուսումնասիրություններ և Նյութեր: Սակայն, ինչպես ժամանակին ցավով նշել է հայ բարբառագիտության հմուտ մշակներից մեկը՝ Ա. Խաչատրյանը, «հայերենի ուսումնասիրությունը այս առումով բավական ետ է մնացել լեզվաբանական աշխարհագրությունը, որպես բարբառագիտության կարևոր ու անհրաժեշտ ենթաճյուղ, հայերենագիտության մեջ դեռևս ամուր արմատներ չի ձգել»<sup>10</sup>: Ցավոք, մեր երկրին պատուհասած բնական ու հասարակական աղետները, կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներն ընդգրկած հեղափոխումները խոչընդոտ դարձան նաև հայերենի բարբառագիտական ատլասի ձևավորման ուղղությամբ աշխատանքների հետագա բարեհաջող ծավալման համար: Այսօր հարկավոր է այդ աշխատանքներին նոր շունչ հաղորդել՝ Նյութերի հավաքման գործում ներգրավելով ոչ միայն մասնագետ բարբառագետների, այլ նաև բոլոր տարածաշրջանների ուսումնական հաստատությունների բանասեր մասնագետներին, ուսանողությանը, մասնավոր ընդհանուր մասնաճյուղի համար ամենամիշտ սկզբունքը՝ անխտիր բոլոր հայախոս բնակավայրերը հարցման ենթարկելն է անկախ այն բանից, թե այդ բնակավայրերը կմտնեն քարտեզի մեջ, թե ոչ»<sup>10</sup>: Կարծում ենք՝ անհրաժեշտության դեպքում տեղական ուժերի օգտագործումով և մասնագետ բարբառագետի ղեկավարությամբ կարելի է նախ ձևավորել առանձին տարածաշրջանների (ասենք՝ Սևանի ավազանի, Շիրակի, Արարատյան դաշտավայրի, Լոռու, Սյունիքի և այլն) բարբառային ատլասներ և ապա դրանց հիման վրա կատարել ընդհանրացումներ: Պետական ու հասարակական անհրաժեշտ հոգածության և մասնագիտական լրջագույն վերաբերմունքի առկայությամբ հայերենը կարող է ունենալ բարբառագիտական ատլաս, ինչի կարևորությունը հայերենագիտության համար հիմնավորումների կարիք չի զգում:

Բարբառագիտական հետազոտությունների կարևորագույն և հետաքրքրական բնագավառ է ներկայացնում համեմատական բարբառագիտությունը՝ Հայ իրականության մեջ բարբառների համեմատական ուսումնասիրություն ասելով՝ հիմնականում հասկացվել է բարբառի լեզվական իրողությունների համեմատությունը գրաբարի կամ արդի գրական հայերենի հետ<sup>11</sup>: Այս առումով ցանկացած բարբառի առանձնակի ուսումնասիրություն պարունակում է համեմատական մեթոդի գործադրում: Ա. Ղարիբյանը իր «Հայ բարբառագիտություն» աշխատության բաժիններից մեկը վերնագրել է «Հայերենի համեմատական բարբառագիտություն»<sup>12</sup> և այդ բաժնում ըստ հնարավորին ներկայացնում է լեզվական յուրաքանչյուր իրողության բարբառային բոլոր դրսևորումները՝ սովորաբար կատարելով ընդհանրացումներ և եզրակացություններ: Կարծում ենք՝ համեմատական բարբառագիտության մեթոդյա խնդիրներից է պատմաաշխարհագրական առումով մերձավոր բարբառների

<sup>9</sup> Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 1, Երևան, 1982 Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 2, Երևան, 1985:

<sup>10</sup> Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 2, Երևան, 1985, էջ 5:

<sup>11</sup> Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, 1, Երևան, 1982, էջ 21:

<sup>12</sup> Ա. Վ. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1957, էջ 517:

<sup>13</sup> Ար. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953, էջ 107:

համեմատական քննությունը, որը ոչ միայն թույլ կտա վեր հանել համեմատավոր բարբառային միավորների ընդհանրություններն ու տարբերությունները, հնարավորության դեպքում բացահայտել դրանց առաջացման պատճառներն ու ուղիները, այլ նաև մի շարք դեպքերում հասկանալու բարբառային տվյալ իրողության էությունը: Մերձավոր բարբառների համեմատական քննությունը թույլ կտա այնուհետև կատարել ամանձին բարբառախմբերի համեմատական քննություն, որն էլ իր հերթին հիմք կդառնա նոր աշխատանքների հայերենի բարբառների ընդհանուր համեմատական քննության բնագավառում:

*В. Л. Катвалян*

## ВОПРОСЫ АРМЯНСКОЙ ДИАЛЕКТОЛОГИИ

Дialectы являются естественным выражением коммуникативной потребности данного языкового общества и представляют необработанное состояние языка. На основе диалектов образуются варианты разговорной и литературной речи. Целостное изучение армянского языка предполагает также всестороннее исследование диалектов. Во всех направлениях армянской диалектологии (отдельное изучение диалектов и описание, классификация диалектов, создание диалектологического атласа, сравнительное исследование диалектов) пришло время на основе данных работ проявить новые подходы и провести более глубокое и систематизированное исследование.

*V. L. Katvalyan*

## ON THE PROBLEMS OF THE ARMENIAN DIALECTOLOGY

Dialects are natural ways of expression created by the demand of communication between certain native language speakers. Dialects represent the undeveloped state of the language. The literary and the nationally spoken variants of a language are formed based on the dialects. The overall study of the Armenian language suggests also a multilateral and joint study of the Armenian dialects. It is high time for all the branches of the Armenian Dialectology (a special study and description of dialects, classification of dialects, working out a dialectological atlas, a comparative examination of dialects) to use new approaches based on the work done and to do more profound and systemized study of dialects.